

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.4.03>

R. PULLAT

EESTI LINNARAHVASTIKU DÜNAAMIKA AASTAIL 1917—1940

NLKP Keskkomitee hiljutises otsuses «Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa suurendamiseks kommunistlikus ülesehitustöös» rõhutatakse vajadust süvendada teaduslikku uurimistööd demograafia alal seoses ühiskonna arenemise ja sotsiaalmajanduslike probleemide lahendamise¹.

Linnarahvastiku arvu muutumine on linnade ajaloolise arenemise põhilisi näitajaid, mille dünaamika sõltub tootlike jõudude arengust. Samal ajal aga kajastab linnarahvastiku arvu suurenemine või kahanemine samal territooriumil asetleidnud tootlike jõudude äldist arenemist. Siit tulenevalt on võimalik linnarahvastiku arvu dünaamika analüüsi alusel teha järeldusi tootlike jõudude arenemises toimunud nihete kohta.

Linnade arenemisest tänapäeva mõttes saame rääkida alles läinud sajandist alates. Seoses kapitalismi arenemisega tõusis linnarahvastiku osatähtsus rahvaarvus XIX ja käesoleval sajandil kõigis Euroopa maades kiiremini kui kunagi varem.²

Möödunud sajandil alanud linnarahvastiku absoluutarvu kiire kasv ja osatähtsuse tõus maailma rahvaarvus jätkus ka kahe maailmasõja vahelistel aastatel. See tendents maailma rahvastiku arenemises omandas sotsiaal-majanduslikult seisukohalt kardinaalse tähtsuse.

Linnarahvastiku osatähtsuse tõus rahvaarvus oli vaadeldaval ajajärgul maati erinev. Tabelis 1 esitatud andmed aga annavad vaid ligikaudse pildi urbaniseerumise tasemest, kuna eri maades on arvestuse alused küllaltki erinevad.

Kahe maailmasõja vahel oli Euroopas, kaasa arvatud ka Nõukogude Liit, maarahvastikku (53,8%) 7,6 protsenti rohkem kui linnarahvastikku (46,2%). Urbaniseerumise aste oli kõrgeim Inglismaal ja Madalmaades, kus linnades elas $\frac{4}{5}$ rahvastikust. Rohkem kui $\frac{3}{5}$ moodustas linnarahvastik sellistes tööstusmaades, nagu Saksamaa, Austria, Sveits ja Sotimaa. Ülekaalus oli ta ka Prantsusmaal, Itaalias ja Põhja-Iirimaal. Ulejäänud Euroopa maades domineeris põllumajanduslik rahvastik. Lõuna-Euroopas oli linnarahvastiku protsent napilt üle 50-ne, Ida-Euroopas (ilma NSV Liiduta) elas linnades vaid $\frac{1}{4}$ rahvastikust. Vaatamata ülikiiirele urbaniseerumisele oli Nõukogude Liidus linnarahvastiku osatähtsus tsarismi pärandusena enne Teist maailmasõda vaid 32,8 protsenti. Põhja-Euroopas oli see protsent tööstuse ja suurlinnade olemasolule vaatamata ca 36.

¹ Постановление ЦК КПСС о мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве. «Вопросы истории», 1967, № 9, lk. 6.

² Suur-Britannias oli linnarahvastiku osatähtsus 1850. a. 49,6%, 1911. a. 75%, Rootsis 1800. a. 9,8%, 1900. a. 21,5%, Soomes 1870. a. 7,4%, 1900. a. 12,6%, Eestis 1863. a. 8,8%, 1914. a. 22,0%, Tsaari-Venemaal 1897. a. 13%, 1914. a. 15,0%. (Vt. R. Pullat, Urbaniseerumise sotsioloogilisest ja demograafilisest aspektist. «Ehitus ja Arhitektuur» 1967, nr. 5, lk. 3—5; E. Jutikkala, Uudenajan taloushistoria. Porvoo-Helsinki, 1953, lk. 408 jj.)

Tabel 1. Tabelle 1

Maa- ja linnarahvastiku osatähtsus Euroopa riikides kahe maailmasõja vahel *

Verteilung der Stadt- und Landbevölkerung in europäischen Staaten zwischen zwei Weltkriegen

Riigid	Staaten	Loendus- aastad Zählungs- jahre	Protsent elanikkonnast Verteilung der Bevölkerung in %	
			maal auf dem Lande	linnades in Städten
Euroopa koos NSV Liiduga				
Europa mit Sowjetunion			53,8	46,2
NSV Liit	Sowjetunion	1939	67,2	32,8
Põhja-Euroopa	Nord-Europa	..	64,2	35,8
Eesti	Estland	1934	71,0	29,0
Läti	Lettland	1935	65,4	34,6
Norra	Norwegen	1930	61,7	38,3
Rootsi	Schweden	1940	62,6	37,4
Soome	Finnland	1938	77,7	22,3
Taani	Dänemark	1940	52,6	47,4
Albaania	Albanien	1930	88,3	11,7
Austria	Österreich	1934	39,3	60,7
Belgia	Belgien	1930	19,5	80,5
Bulgaaria	Bulgarien	1934	78,6	21,4
Hispaania	Spanien	1940	51,5	48,5
Holland	Holland	1939	20,4	79,5
Inglismaa ja Wales	England u. Wales	1931	20,0	80,0
Itaalia	Italien	1936	48,1	51,9
Jugoslaavia	Jugoslawien	1931	77,7	22,3
Kreeka	Griechenland	1928	57,5	42,5
Leedu	Litauen	1939	76,9	23,8
Poola	Polen	1931	72,8	27,2
Portugal	Portugal	1930	80,9	19,1
Põhja-Iirimaa	Nord-Irland	1937	47,1	52,9
Rumeenia	Rumänien	1930	79,8	20,2
Saksamaa	Deutschland	1939	30,1	69,9
Sotimaa	Schottland	1931	30,6	69,4
Sveits	Schweiz	1941	34,6	65,4
Tšehhoslovakkia	Tschechoslowakei	1930	52,2	47,8
Ungari	Ungarn	..	57,5	42,5

* Tabel on koostatud Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934. Wien, 1935; Démographie de la Belgique de 1921 à 1939. Brüssels, 1943; Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie. Sofia, annually; Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. XII 1930. Československá Statistika, Series VI, Nos. 7—14. Prague, 1934—1939; Folketaellingen in Kongeriget Danmark 5. XI 1940. Statistike Meddelelser. Series 4, Vol. 113, Part 3. Copenhagen, 1941; II Rahvaloendus Eestis (Résultats du recensement de 1. III 1934). Tallinn, 1934—1937; Suomen Tilastolinen Vuosikirja. Helsinki, annually; Heikki Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsingissä, [1948] lk. 304; Résultats statistiques du recensement générale de la population effectué le 8 mars 1936. Paris, 1938—1944; Wirtschaft und Statistik. Berlin, bimonthly; Résultats statistiques du recensement de la population de la Grèce du 15/16. mai 1928. Athens, 1933—1935; Recensement général de la population de 1930, Publications statistiques hongroises. Budapest, 1933—1936; VII censimento generale della popolazione, 21. aprile 1936. Rome, 1937—1939; Ceturta tautas skaitišana Latvija 1935. gadā Riga, 1936—1939; Lietuvos statistikos metraštis, 12 t. Vilnius, 1940; Jaarcijfers voor Nederland 1940. The Hague, 1941; Folketellingen i Norge

1 decembris 1930. Oslo, 1932—1935; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII 1931 r. Warszawa, 1936—1939; Censo da Populacao de Portugal. No. I de Dezembro de 1930. Lisbon, 1933—1934; Recensământul general al populatiei Romaniei din 29 decembrie 1930. Bucharest, 1938; Befolkningsrörelsen. Stockholm, 1941; Maailma rahvastik. Tallinn, 1966; Statistical Year-Book. Geneva, annually; Skandinaavia linnade rahvastiku kohta loe veel Roderich v. Ungern-Sternberg, Bevölkerungverhältnisse in Schweden, Norwegen und Dänemark. Berlin, 1937; Л. В. Стародубский. Статистика буржуазной Латвии на службе реакции. Рига, 1953, lk. 78; Andrzej Stasiak, Problem aglomeracji miejskich w Polsce. Sociologiczne problemy miasta Polskiego. Studia pod redakcją S. Nowakowskiego. Warszawa, 1964, lk. 162; Большая Советская Энциклопедия, том XVIII. М., 1930, lk. 94.

Linnarahvastiku osatähtsuse kohta käsitletava ajavahemiku algusest on meil andmeid vaid järgmistel maadelt: NSV Liidus moodustas see 1926. a. 17,9%, Albaanias 1923. a. 15,9%, Belgias 1920. a. 57,3%, Bulgaarias 1920. a. 19,9%, Hollandis 1920. a. 45,6%, 1921. a. 36,3%, 1926. a. 31,7%, Lätis 1920. a. 24,2%, 1925. a. 33,0%, 1930. a. 36,5%, Norras 1920. a. 29,6%, Poolas 1921. a. 24,0%, Prantsusmaal 1921. a. 46,4%, Soomes 1920. a. 16,1%, 1930. a. 18,3% ja 1940. a. 22,7%, Sveitsis 1920. a. 27,6%, Taanis 1921. a. 43,2%, Ungaris 1920. a. 35,3%.

Eesti linnarahvastiku osatähtsus meie rahva arvus oli põhjanaabri Soomega võrreldes kõrgem, lõunanaabrist Lätist aga madalam. Taoline vahekord nende kolme riigi rahvastiku arengus esines juba Oktoobri-eelseil aastail.³

Peatudes lähemalt Eesti linnarahvastiku arenemisel kodanliku vabariigi päevil, analüüsime põhjalikumalt pealinna Tallinna elanikkonna arvu ja dünaamikat, nii looduslikku kui ka mehhaanilist, ning püüame anda vastust küsimusele, kas Tallinn neil aastail kasvas või mitte, ja kui kasvas, siis mille arvel. Vaadeldava probleemi kohta on tollaegsete ajakirjade «Eesti Statistika» ning «Konjunktuur», «Tallinna Linna Statistilise Aastaraamatu», koguteose «Tartu» jt. taoliste trükiste ning 1922. ja ka 1934. aasta rahvaloenduse publikatsioonide veergudel ilmunud palju statistilisi andmeid ja ülevaateid. Esmakordselt on repatrieerunud sakslaste arvu täpsustamiseks kasutatud «Riigi Teataja Lisa» aastaist 1939—1940. Teemakohast materjali sai autor ka Tallinna Linna Arhiivist (TLA) ning Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Keskarhiivist (ORRKA).

Kodanlik majandusgeograaf E. Kant on Tallinna demograafia küsimusi puudutanud oma mitmetes töedes.⁴ Ta püüab nii Tallinna kui ka Narva ja Pärnu aeglast arenemist pärast 1917. aastat seletada kohaliku tagamaa nõrkusega, vaikides sellest, et kõige olulisemaks põhjuseks oli löök, mille Tallinna majanduslikule arenemisele andis sidemete purustamine, mis linnal olid ajalooliselt kujunenud omaaegse ülevenemaalise turuga.

Nõukogude uurijatest on kodanliku Eesti linnade ja Tallinna demograafia küsimustel riivamisi peatunud V. Kaufmann, T. Rea, K. Laas, H. Paalberg ja A. Tamre.⁵ Käesoleva artikli autori sulest on selles küsimuses ilmunud kirjutis, kus lühidalt analüüsitakse Tallinna elanikkonna arenemist aastail 1917—1940.⁶

*

³ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871—1917. Tallinn, 1966, lk. 23 jj.

⁴ E. Kant, Bevölkerung und Lebensraum Estlands. Tartu, 1935; E. Kant, Problems of Environment and Population in Estonia. Eesti Loodusteaduse arhiiv, II seeria, XV kd., 2. vihik. Tartu, 1934.

⁵ V. Kaufmann, Väikelinnade arengust Eesti NSV-s. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1963, nr. 2, lk. 107—116; T. Rea, Linnade rahvaarvu muutumisest kodanlikus Eestis. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. Tallinn, 1958, lk. 230—236; K. Laas, Muutustest Eesti NSV rahvastiku paiknemises ja asulastikus. Tallinn, 1965; H. Paalberg, Eesti NSV linnade peamised arengusuunad ja neid mõjutavad tegurid. Tallinn, 1966 (kaks viimast on käsikirjalised kandidaadiväitekirjad, mis säilitatakse ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus); A. И. Тамре, Динамика и факторы рождаемости в Эстонии. Проблемы демографической статистики. М., 1966, lk. 161—176.

⁶ R. Pullat, Mõningaid andmeid Tallinna demograafiast aastatel 1917—1940. Rmt.: Ajaloo järskudel radadel. Tallinn, 1966, lk. 205—215.

Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile järgnenud Saksa okupatsiooni ja Kodusõja aastail, mil majanduslike sidemete katkemine ülevenemaalise turuga tõi endaga kaasa suurtööstuse ja transiitkaubanduse languse, vähenes Eestis ka elanike arv. Rahvastiku arvu vähenemisele neil aastail aitasid mõnel määral kaasa ka epideemiad, näiteks tüüfus Narvas ja mujal, ning evakuatsioon. 1913. aastal Eestis (1920. a. piirides) elanud 1 235 000 elaniku asemel oli 1922. aastal vaid 1 107 130 elanikku. Veel suuremal määral kahanes linnaelanike arv — tervelt 20 protsenti. Pärast seda algas väga aeglane juurdekasv ja 1939. aastaks tõusis elanike üldarv kodanlikus Eestis 1 133 881 inimesele, suurenedes 17 aasta jooksul kõigest 26 751 inimese võrra ehk 2,4 protsenti.⁷

Kodanlikus Lätis vähenes linnarahvastik 34,5 protsenti.⁸ Eestis esines samal ajal linnaelanike arvu aeglane tõus (tab. 2).

Tabel 2. Tabelle 2

Eesti linnarahvastiku arvu dünaamika aastail 1922—1939*

Dynamik der Stadtbevölkerung Estlands in den Jahren 1922—1939

Aastad Jahre	Linnad Städte	Alevid Flecken	Alevi- ja hiljem linnaõiguse saa- nud asulad Flecken- und Stadtrecht erhaltene Ortschaften	Kokku	Düna- mika Dynamik (%, 1922. a. = 100)
28. XII 1922	263 425	35 448	2728**	301 601***	—
1. I 1929	335 220	28 044	—	363 264	120,45
1. III 1934	323 007	26 819	—	349 826	115,99
1. I 1939	372 125	—	—	372 125	123,38

* On antud faktiline rahvastik. Tabel on koostatud «Eesti 1920—1930. Arvuline ülevaade» (Tallinn, 1931), lk. 42, 43; «Eesti arvudes 1920—1935» (Tallinn, 1937), lk. 40, 45, «Eesti Statistika» nr. 214, 1939, lk. 482 andmetel.

Aastail 1922—1934 toimunud linnapiiride laiendamise tõttu suurenes Eesti linnarahvastik 4117 inimese võrra, sellest Kuressaare 765, Rakvere 200, Tartu 669, Viljandi 187 ja Valga 1600 inimese võrra. Huvitav on märkida, et Valga elanike arv oleks ilma selleta kahanenud, sest 1922. a. oli seal 9455 ja 1934. a. 10 840 elanikku (!). Alevitest said oma elanikkonnale sel teel kõige rohkem lisa Jõgeva (120), Mõisaküla (204) ja Sindi (240 inimest).

** Kaasa arvatud ka Elva (1262), Keila (789) ja Mustla (677) elanikkond.

*** ORRKA, f. 1831, nim. A, s.-ü. 525, l. 3.

Aastail 1922—1939 asetleidnud linnaelanike arvu suurenemine toimus peamiselt sel teel, et senised alevid ja asulad kuulutati linnadeks ning mõnede linnade territooriumi laiendati. Linnaks muudeti 1926. aastal Nõmme, Tapa, Türi, Põltsamaa ja Tõrva. 1. jaanuariks 1929 oli eesti linnade arv kasvanud 18-le ja nende elanike arv suurenenud 71 795 võrra. Kui arvestada ka aleveid, mis hiljem linnadeks kuulutati, siis suurenes Eesti linnarahvastik kuue aastaga 61 663 inimese võrra, s. o. aastas keskmiselt 10 300 inimest.

1929. aastaks jõudis imperialistlik majandussüsteem taas kriisiolukorda, mis kestis 1933. aastani. Muutused tootmissfääris mõjutavad aga alati demograafiliste protsesside kulgu. Kriisiperioodil vähenes Eesti linnade elanikkond, kuna tööpuudus sundis inimesi maale siirduma. 1934. aasta 1. märtsi rahvaloenduse andmeil oli Eesti linnade elanikkond viie aasta ja kahe kuu vältel vähenenud 13 438 inimese võrra. Arvestamata administratiivpiiride laiendamisest tingitud elanike arvu suurenemist, kasvas kahe rahva-

⁷ Sealsamas, lk. 206.

⁸ Л. В. Стародубский, Статистика буржуазной Латвии на службе реакции. Рига, 1953, lk. 79.

Tabel 3. Tabelle 3

Muutused linnaliste asulate suurusrühmade ja nende elanike arvus aastail 1922—1939 *
Veränderungen in der Gliederung der städtischen Siedlungen und Dynamik ihrer Einwohnerzahl in den Jahren 1922—1939

Linnaliste asulate rühmad Gliederung der städtischen Siedlungen	28. XII 1922			1. I 1929			1. III 1934			1. I 1939		
	Asulate arv Zahl der Sied- lungen	Elanike arv Einwohner- zahl	%	Asulate arv Zahl der Sied- lungen	Elanike arv Einwohner- zahl	%	Asulate arv Zahl der Sied- lungen	Elanike arv Einwohner- zahl	%	Asulate arv Zahl der Sied- lungen	Elanike arv Einwohner- zahl	%
Kuni 1000	6	4 753	1,58	3	2 246	0,62	4	3 214	0,92	1	729	0,19
1001—2000	10	15 338	5,09	12	18 633	5,13	10	15 335	6,18	9	12 239	3,29
2001—5000	10	26 596	8,82	11	35 725	9,84	12	37 669	8,97	15	47 595	12,79
5001—10 000	5	36 742	12,18	1	5 717	1,57	1	5 332	1,52	1	6 535	1,76
10 001—20 000	1	18 499	6,13	4	55 571	15,30	4	47 762	26,19	3	33 697	9,06
20 001—50 000	1	26 912	8,92	2	48 498	13,35	2	43 846	16,83	3	66 071	17,76
50 001—100 000	1	50 342	16,69	1	64 785	17,83	1	58 876	—	1	60 281	16,19
üle 100 000	1	122 419	40,59	1	132 089	36,36	1	137 792	39,39	1	144 978	38,96
elaniku												
Kokku	35	301 601	100,00	35	363 264	100,00	35	349 826	100,00	34	372 125	100,00
Insgesamt												

* Koostatud tabeli 4 andmete alusel.

loenduse vahelisel ajal, s. o. kaheteistkümne aasta ja kolme kuu vältel, linnaelanikkond aastast keskmiselt ainult 0,78 protsenti.⁹

19. aprillil 1938 anti riigihoidja dekreedina välja linnaseadus, mis jõustus juba 1. mail. Selle alusel likvideeriti alevid kui administratiivsed üksused, kusjuures neist linnaõiguse said Mustvee, Jõhvi, Mõisaküla, Kunda, Sindi, Elva, Kallaste, Antsla, Kilingi-Nõmme, Kärkla, Jõgeva, Keila, Suure-Jaani ja Mustla.¹⁰

Kriisijärgsetel aastatel toimus taas elanike juurdevool linnadesse. Nelja aasta ja üheksa kuuga (1. III 1934—1. I 1939) suurenes Eesti linnarahvastik 22 299 inimese võrra, s. o. keskmiselt 4700 inimest aastas.

Ilmneb, et linnaliste asulate üldarv oli vaadeldaval ajajärgul stabiilne, kusjuures domineerivad väikelinnad, s. o. kuni 5000 elanikuga linnad, mis moodustavad 71 protsenti linnaliste asulate üldarvust. Vähenes I rühma (—1000 elanikku) kuuluvate asulate arv, II rühm (1001—2000 elanikku) oli võrdlemisi stabiilne, III rühma (2001—5000 elanikku) kuuluvate linnade arv aga tõusis 10-lt 15-le. Väikelinnades asus vaid 15,5—16,1 protsenti Eesti linnarahvastikust. 5001—10 000 elanikuga linnade grupi osatähtsus langes 12,18-lt protsendilt 1,52-le, kuna sellesse gruppi kuulunud linnad (Valga, Rakvere, Viljandi) jõudsid oma arenemises järgmisse suurusjärku. Nõmme aga nihkus 5001—10 000 suurusrühmast 20 001—50 000 elanikuga rühma. Samasse rühma kuulusid veel Narva ja Pärnu. Tartu ja Tallinn moodustasid kumbki omaette rühma. Üle 10 000 elanikuga linnade osatähtsus linnarahvastikus tõusis ca 60-lt protsendilt 80-le, kusjuures Tallinna elanikkond moodustas ca 40 protsenti linnarahvastikust.

Tabelist 4 saame ülevaate Eesti linnaelanike arvu muutumisest linnade ja alevite kaupa kodanliku vabariigi aastail.

Näeme, et aastail 1922—1929 kasvas kõige kiiremini Nõmme elanike arv — 164,19 protsenti. See kasv langeb kahtlemata suurel määral Tallinna arvele. Järgnesid Petseri 85,64, uus linn Türi 52,54 ja Rakvere 68,56 protsendiga. Linnarahvastiku juurdekasvu enamiku haarasid endasse kaks keskust: Tallinn koos Nõmmega ning Tartu. Esimesed neist olid üle-eestilisteks immigratsioonikeskusteks, viimasesse aga koondus peamiselt kohaliku maakonna ja Lõuna-Eesti teiste alade elanikke.

Linn kasvab tavaliselt maa arvel, sest inimesed lähevad enamasti maalt linna tööde ja leiba otsima. Vastupidist juhtub harva. Aastail 1929—1934 eesti linnarahvastik aga vähenes ja seda peaaegu kõigis linnalistes keskustes, nii linnades kui ka alevites, nagu Narvas, Paides, Paldiskis, Pärnus, Rakveres, Tartus, Türil, Valgas, Viljandis, Võrus, Jõgeval, Kilingi-Nõmmel, Põltsamaal, Kundas, Kärklas, Mustvees, Mõisakülas, Narva-Jõesuus, Suure-Jaanis, Vööpsus ja Elvas.

Alates 1934. aastast muutub linnade kasv intensiivsemaks. Suurem rahvastiku vool linnadesse toimus ajavahemikul 1934—1937, siis aga langes. Aastail 1934—1939 suurenes linnarahvastik kõige intensiivsemalt endiselt Nõmmel (43,97%), Jõhvis (24,66%), Võrus (22,56%), Tõrvas (22,27%) ja Keilas (20,94%).

Jälgides linnade kasvu kodanlikus Eestis, näeme elanikkonna arvu dünaamikas silmatorkavaid kõikumisi. See asjaolu kajastab ilmekalt kapitalistliku tootmise stiihilist kulgu ja eelkõige tööstuse nõrka kontsentreerumist. Seetõttu kasvasid kõigepealt mitteindustrialised väikelinnad. Neist oli elanikkonna juurdekasvu aastail 1929—1939 kiireim Tõrvas (75,58%), Antslas (74,40%) ja Elvas (65,85%). Paljudes linnades, nagu Narvas, Kundas, Narva-Jõesuus, Paldiskis, Kallastes, Kärklas ja Mustvees elanike arv koguni vähenes. Samal ajal aga, et pidurdada proletariaadi kasvu, ei antud alevigi õigust selliste töölisasulatele nagu Kohtla-Järve, Kiviõli ja Sillamäe, kuigi 1940. aastal oli kahes esimeses üle 3000, kolmandas aga üle 2600 elaniku.¹¹

Eesti linnarahvastiku arvus esinenud kõikumised peegeldusid ka Tallinna elanikkonna arvu dünaamikas. Venemaa Esimesest maailmasõjast väljumise eel, s. o. 1917. aastal, oli Tallinnas ligi 160 000 elanikku, kusjuures suur osa laevahitustehaste töölisi ja merekind-

⁹ R. Pullat, Mõningaid andmeid Tallinna demograafiast, lk. 207.

¹⁰ Sealsamas; vt. ka «Riigi Teataja» 1938, nr. 43, art. 404. Otepää oli linnaõiguse saanud 29. jaanuaril 1936.

¹¹ V. Kaufmann, Väikelinnade arengust Eesti NSV-s, lk. 111.

Tabel 4. Tabelle 4

Eesti linnade ja alevite rahvastik aastail 1922—1939*

Die Bevölkerung der Städte und Flecken in den Jahren 1922—1939

	Elanike arv Einwohnerzahl				Suure- mine, vähene- mine (—) Zuwachs, Abnahme (—) in %
	28. XII 1922	1. I 1929	1. III 1934	1. I 1939	
Tallinn	122 419	132 089	137 792	144 978	18,42
Haapsalu	4 251	4 372	4 649	4 986	17,29
Kuressaare	3 364	3 467	4 478	4 948	47,09
Narva	26 912	26 836	23 512	22 437	-16,63
Paide	2 980	3 431	3 285	3 471	16,48
Paldiski	1 053	1 166	851	729	-25,74
Petseri	2 013	3 737	4 274	4 962	14,65
Pärnu	18 499	21 663	20 334	21 886	18,31
Rakvere	7 660	12 912	10 027	10 275	34,14
Tartu	50 342	64 785	58 876	60 281	19,74
Valga	9 455	14 746	10 842	10 401	10,01
Viljandi	9 400	14 307	11 788	13 021	38,52
Võru	5 077	5 717	5 332	6 535	28,64
Nõmme	5 150	13 606	15 105	21 748	322,29
Põltsamaa	2 100	2 965	2 609	3 034	44,48
Tapa	2 398	3 704	3 751	3 817	59,17
Tõrva	1 810	2 515	2 599	3 178	75,58
Türi	2 099	3 202	2 903	3 291	56,79
Antsla	914	1 396	1 558	1 594	74,40
Jõgeva	910	1 155	1 144	1 275	40,11
Jõhvi	1 620	1 860	2 043	2 547	57,22
Kallaste	1 627	1 477	1 605	1 570	-3,50
Kilingi-Nõmme	1 093	1 542	1 445	1 555	14,22
Kunda	2 310	2 649	1 863	2 036	-13,45
Kärdla	1 580	1 504	1 454	1 524	-3,54
Mustvee	2 745	3 227	2 841	2 485	-9,47
Mõisaküla	1 909	2 455	2 222	2 421	26,82
Narva-Jõesuu	2 336	1 828	1 635	1 397	-40,20
Sindi	1 607	1 763	1 854	2 037	26,76
Suure-Jaani	966	1 132	1 031	1 144	18,43
Otepää	1 777	2 000	2 015	2 289	28,81
Võõpsu	497	481	451	—	—
Elva	1 262	1 810	1 746	2 093	65,85
Keila	789	924	969	1 172	48,54
Mustla	677	841	943	1 008	48,89
Kokku	301 601	363 264	349 826	372 125	23,38
Insgesamt					

* Tabel on koostatud «Eesti arvudes 1920—1935» (Tallinn, 1937) lk. 40, 45, «Eesti Statistika» 1939, nr. 214, lk. 482, «Eesti Statistika» 1929, nr. 89, lk. 211 ja 213 andmeil.

luse ehitajaid oli siia elama asunud alles hiljuti. Seoses rinde lähenemisega ning ettevõtete ja elanike evakueerimisega hakkas Tallinna elanikkond 1917. aastal vähenema. Sellele lõigule Tallinna ajaloos heidab valgust nende sündmuste kaasaegse M. Morrisoni (M. Martna) teos «Punane Tallinn», kus on kirja pandud järgmised sõnad: «Mitmed tuhanded venelased ehituse jaoskondade töölised müüvad oma kraaminatukese maha ning Tallinna turud kubisevad isikutest, kes enne minekut rahaks teevad, mis võimalik. Vaksalis on tung suur, ka erarongid, mida nii palju antakse, kui veomaterjali olemas, suuda-

Tabel 5. Tabelle 5

Tallinna elanike arvu dünaamika aastail 1917—1940*
(seisuga 1. jaanuaril)

Dynamik der Einwohnerzahl Tallinns in den Jahren 1917—1940
(Stand am 1. Januar)

Aastad Jahre	Mehi Männer		Naisi Frauen		Kokku Insgesamt	Võrreldes 1917. aastaga Im Ver- gleich mit 1917 in %	Iive aastas Jähr- licher Zuwachs, Abnahme (—) in %
	Arv Zahl	%	Arv Zahl	%			
1917	76 154	47,8	83 039	52,2	159 193	—	30,1
1918	56 373	50,7	54 918	49,3	111 291	69,9	—7,6
1919	50 368	49,0	52 492	51,0	102 860	64,6	2,6
1920	49 175	46,6	56 360	53,4	105 535	66,3	8,3
1921	54 939	48,0	59 401	52,0	114 340	71,8	5,1
1922	57 620	47,9	62 559	52,1	120 179	75,5	6,1
1923	61 039	47,8	66 527	52,2	127 566	80,1	2,4
1924	62 132	47,6	68 467	52,4	130 599	82,0	—0,8
1925	60 280	46,5	69 296	53,5	129 576	81,4	—2,3
1926	58 033	45,9	68 524	54,1	126 557	79,5	—0,8
1927	56 772	45,2	68 792	54,8	125 564	78,9	2,8
1928	57 983	44,9	71 156	55,1	129 139	81,1	2,3
1929	59 646	45,2	72 443	54,8	132 089	83,0	—1,4
1930	56 781	43,6	73 481	56,4	130 262	81,8	0,9
1931	57 461	43,7	73 968	56,3	131 429	82,6	1,7
1932	58 917	44,1	74 717	55,9	133 634	83,9	1,1
1933	59 544	44,1	75 585	55,9	135 129	84,9	0,5
1934	59 464	43,8	76 274	56,2	135 738	85,3	1,6
1935	60 378	43,8	77 597	56,2	137 975	86,7	2,5
1936	62 088	43,9	79 311	56,1	141 399	88,8	1,8
1937	62 934	43,7	81 037	56,3	143 371	90,4	0,6
1938	63 375	43,8	81 419	56,2	144 794	91,0	1,0
1939	62 377	43,5	81 007	56,5	143 384	90,1	—5,1
1940	59 114	43,4	77 015	56,6	136 129	85,5	—

* Tabel on koostatud väljaannete ja materjalide «Tallinna Linna Statistiline aasta-raamat 1924—1940» (Tallinn, 1925—1941), «1922. a. üldrahvalugemise andmed» vihk I (Tallinn, 1924), «1. III 1934. a. rahvaloenduse andmed» vihk I (Tallinn, 1934) ja TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 1375, l. 5 andmeil.

vad ärasõitjaid vaevalt mahutada.»¹² Selle teose autori hinnangu järgi langes linna elanikkond 50 000—60 000 inimese võrra. Nii see tõepoolest oligi: aastail 1917—1919 kahanes Tallinna tsiviilelanikkond 56 333 inimese, s. o. rohkem kui ühe kolmandiku võrra.¹³

Et demograafilisi protsesse valgustada objektiivselt, tuleb nende analüüsimisel silmas pidada majanduse arenemise põhijooni.¹⁴ Kodanliku Eesti aastail jäi Tallinn endiselt Eesti ala kõige tähtsamaks majanduslikuks keskuseks. Ta oli kogu Eesti liikluse sõlm-punkt, tähtsaim kaubasadam ja tööstuskeskus.

Eesti majanduse vägivaldne lahtikiskumine Venemaa rahvamajandusest jättis sinne tööstuse ilma oma põhilistest müügiturgudest. Kapitalismi üldkriisi tingimustes ei suutnud Eesti tööstuse, eriti metallitööstuse toodang leida turgu ka Lääneriikides. Peale selle kaotas Eesti suurtööstus oma senise toor- ja kütteenibaasi. Seda märgati juba üsna

¹² M. Morrison, Punane Tallinn. Tallinnas 1921, lk. 166.

¹³ ORRKA, f. 219 (Tallinna evakueerimise alakomisjon), nim. 1, s.-ü. 213.

¹⁴ Vt. W. Billig, O prawach rozwoju ludności. Warszawa, 1963, lk. 8 jj.

varakult. Ajaleht «Tallinna Teataja» kirjutas 1918. aasta kevadel: «Olevate andmete järele Tallinna tööstusele iseäralist edu loota — oleks põhjendamatu roosiline lootus. Meil puuduvad kohapeal niihästi küttematerjal kui ka tooraine.»¹⁵ Tallinna suurtööstusettevõttes laostusid. Tallinna elanike arvu vähenemist kiirendas ka see, et 1917. aastal evakueeriti osa suurtööstusettevõteteid ja koos nendega teatud hulk töölisi. Tallinna suurima ettevõtte Vene-Balti tehase tööpinkidest näiteks evakueeriti ligi 70, Bekkeri tehase seadmeist 85 ja «Volta» tehase seadmeist koguni 90 protsenti. «Dvigateli» tehase mootoriosakond viidi üle Rjazani kubermangu.¹⁶ «Volta» seadmed evakueeriti Permi, Bekkeri omad Novorossiiskisse, «Noblessneri» tehase Petrogradi jne.¹⁷ Kiiresti kahanes ka vabrikutöölise arv. Nii näiteks langes «Dvigateli» vagunitehase tööliste arv 1534-lt (1914. a.) 417-le (1920. a.) Vene-Balti ja Peetri laevaehitustehastes leidis 1. juulil 1922 teenistust ainult 15 protsenti 1917. aasta tööliste arvust.¹⁸ 1913. aastal töötas seitsmes Tallinna metallitööstuse suurettevõttes kokku 12 025, 1924. aasta lõpul kõigest 1826 töölisi.¹⁹

Tallinna endistest suurettevõtetest laiendas tegevust vaid tselluloosivabrik, kuna Pärnu «Waldhofi» tselluloosivabrikute tegevus lõpetati. Uutena asutati Tallinna peamiselt kohaliku turuga seotud väiksemaid ettevõtteid.

Kängus ka kaubandus. Majandusliku ja poliitilise olukorra stabiliseerudes tekkis siin teatud elavnemine. Tallinna kui kaubasadama osa oli 1936. aastal Eesti meretranspordi veokäibes 90, kabotaažiiliikluses 27 ja reisiiliikluses 96 protsenti. Väliskaubanduse käibest langes Tallinna arvele koguliselt kuni 80 ja väärtuseliselt 90 protsenti. Tema kaudu toimus ka transiitkaubandus NSV Liiduga.²⁰ Veokäibes oli tähtsamaks raudteeliiklus, kus Tallinna vedude maht ületas mereliikluse ca 3-kordselt.

Pärast Esimese maailmasõja lõppu konjunktuur paranes ja Tallinna elanike arv hakkas tõusma. Aastail 1920—1924 oli Tallinna elanikkonna keskmine iive kodanliku Eesti kohta ebatavaliselt kõrge. Teatud osa selles langes järsule looduslikule juurdekasvule, mis samal ajal esines ka paljudes teistes Euroopa maades. Peale selle põhjustasid pealinna elanike arvu tõusu veel kaks tegurit: 1921. aastaks viidi lõpule demobilisatsioon ja siia saabus Nõukogudemaalt hulgaliselt optante.²¹

Kapitalismi suhtelise stabiliseerumise perioodi (1925—1929) kolmel esimesel aastal näitas Tallinna elanike arv langustendentsi. Kuigi sel ajavahemikul Eesti tööstuse tootang suurenes, jäi tööstuse sõjaeelne tase siiski saavutamata. Toodeti peamiselt kohaliku turu jaoks, mis tingis kergetööstuse osatähtsuse tõusu. Seda, mis Tallinna suurtest metallitööstusettevõtetest — Vene-Balti, Peetri ja «Dvigateli» tehase — säilinud oli, hakati likvideerima. Tööpuudus kasvas kiiresti (juba 1929. aasta 31. detsembril oli Tallinnas 2222 töötut) ja muutus varsti krooniliseks.²² Linnavalitsus püüdis tööpuudust vähendada hädaabitööde organiseerimisega.

Kriisiaastatel kasvas Tallinna elanikkond aeglaselt. Uuesti hakkas ta kasvutempo kiireneama alles 30-ndate aastate teisel poolel, mil tööstuses tekkis elavnemine eeskätt sõjaks valmistatava fašistliku Saksamaa tellimuste tõttu. Kuid 1939. aastal hakkas Tallinna elanike arv jälle langema. 1939. aasta viimases kvartalis, peamiselt oktoobris-

¹⁵ «Tallinna Teataja» 27. apr. 1918.

¹⁶ O. Karma, Tööstus. Rmt.: Tallinna ajalugu. Lk. 180. (Käsitirjaline, autori valduses.)

¹⁷ M. Morrison, Punane Tallinn, lk. 168.

¹⁸ «Eesti Statistika» 1923, nr. 12, lk. 58—60; 1925, nr. 36, lk. 34.

¹⁹ H. Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924). Tallinn, 1958, lk. 22.

²⁰ F. Sauks, Kaubandus. Rmt.: Tallinna ajalugu. Lk. 199. (Käsitirjaline, autori valduses.)

²¹ Valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934, lk. 210; A. Tooms, Opteerimisliikumine ja Eesti jõudnud optandid. «Eesti Statistika» 1922, nr. 5, lk. 8 jj.; TLA, I, 82, nim. 1, s.-ü. 398 ja 194; V. M a a m ä g i, Opteerimiskampaania ja Eesti kodanluse Nõukogude-vastased mahhinatsioonid 1920.—1923. a. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1962, nr. 1, lk. 28—43; vt. ka TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 398.

²² Tallinna Linna Statistiline aastaraamat 1940. Tallinn, 1941, lk. 118; TLA, f. 82, nim. 1, s.-ü. 1091, l. 59 ja 75.

novembris lahkus Tallinnast 4629, Nõmmelt 1031 ja kõigist Eesti linnadest kokku 9047 sakslast. Järgmisel aastal olid ümberasujate arvud vastavalt 623, 70 ja 1085.²³ Üldse lahkus 1939. aasta sügisest kuni 1940. aasta aprillini Tallinnast ametlikel andmeil 5 252, Nõmmelt 1101 ja kõigist Eesti linnadest kokku 10 132 sakslast. Tooleage se ajakirjanduse ebatäpseil andmeil lahkus Tallinnast repatriantidena koguni üle 7000 sakslase. 1940. aasta sügiseks, täpsemalt 15. oktoobriks, lahkus Poola ajaloolase Janusz Sobczaki andmeil Lätist ja Eestist üldse 61 934 sakslast.²⁴ Viimastega koos lahkusid ka kadakad, peamiselt pastorid ja sõjaväelased. Ühtlasi suurenes sel aastal eestlaste väljarändamine, kusjuures väljarändajate enamiku moodustasid meremehed, oskustöölised ja ametnikud. 1939. aastal sõja puhkemise järel sõitsid enamasti ära ka Läti, Soome, Taani, Rootsi ja teiste välisriikide kodanikud.²⁵

Kuigi Nõmme oli neil aastail administratiivselt omaette linn, tuleb teda tegelikult lugeda Tallinna osaks.²⁶

Nõmme kiiret kasvu põhjustas pealinna lähedus, hõlbus ühendus temaga, suhteliselt odavad ehituskruunid ja korteriüürid ning Tallinnast tervislikum kliima, samuti korteripuudus Tallinnas. 1918. aastal oli Nõmmel elamuid 500, 1922. aastal 773, 1923. aastal 823, 1928. aastal 1957, 1934. aastal 2662 ja 1938. aastal 3350.²⁷ Koos sellega suurenes ka Nõmme elanike arv (tab. 6).

Nagu tabelist 6 näeme, kasvas Nõmme elanike arv 22 aasta kestel üle viie ja poole kordseks ning ületas 20 000 piiri juba 1938. aastal. Nõmme kujunes ametnike, äriteenijate, kaupmeeste, intelligenti ja osalt ka tööliste linnaks,²⁸ möödus paljudest vanadest linnadest ning jõudis 1939. aastal Tallinna, Tartu ja Narva järel neljandale kohale. Lisaks alalisele elanikkonnale oli Nõmmel iga aasta hulgaliselt suvitajaid: 1921. a. 561,

²³ «Riigi Teataja Lisa» 1940, nr. 14, lk. 1—301; 1940, nr. 36, lk. 1205—1243. Mõningaid andmeid Eestis elanud sakslaste kohta sisaldab eesti ajaloolaste poolt siiani kasutamata Saksa Kultuuromavalitsuse küllaltki mahukas fond (nr. 85), mis asub ORRKA-s. 1940. aasta 1. jaanuaril lõpetas oma tegevuse Saksa vähemusrahvuse kultuuromavalitsus, kuna sakslaste arv Eestis oli langenud alla 50 protsendi, võrreldes 1. III 1934. aasta rahvaloenduse andmetega. (Vt. Saksa vähemusrahvuse kultuuromavalitsuse tegevuse lõpetamise määrus 21. dets. 1939, «Riigi Teataja» 1939, nr. 117, art. 918, lk. 2038.)

²⁴ Janusz Sobczak, Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej: Poznań, Instytut Zachodni, 1966, lk. 163 jj.

²⁵ V. Kaufmann, Eesti rahvastiku areng, lk. 94; «Uus Eesti» 11. okt. 1939; «Päevaleht» 6. nov. 1939.

²⁶ Kuni 1880. aastani allus Nõmme Jälgimäe mõisa politseile. Siitpeale omandas ta teatud iseseisvuse, kuid allus omavalitsuslikult Saue vallavalitsusele. 1917. aastal sai ta Harju Maanõukogu otsusel alevi õigused. (Постановление Временного Правительства. О поселковом управлении. Собрание узаконений и распоряжений правительства. 1917, № 187, lk. 1082.) Kodanliku vabariigi valitsuse otsusega 12. novembrist 1926 muudeti Nõmme alev samanimeliseks linnaks. (L. Mühlbach, Ulevaade Nõmme linna majapidamisest. «Linnad ja alevid» 1932, nr. 5, lk. 69 jj.) Järgmise aasta 15. jaanuaril toimusid Nõmmel esimesed linnavolikogu valimised. («Vaba Maa» 11. nov. 1936.) Linna administratiivpiiride ja maa-ala suurus oli 1932. aastal ca 16,5 km² ning tänavate üldpikkus ca 1940 km. Linnas oli 2802 kinnisvaravaldajat, neist 1798 majoomanikku. Elektri võrku oli 60 km kolme alajaamaga. Voolu saadi Riigi Turbatööstuse Ellamaa jõujaamalt. Seoses Nõmme kui Tallinna satelliitlinna suurenemisega tõusis päevakorraks ka raudteeühenduse parandamine. Tallinna—Nõmme vaheline raudtee elektrifitseeriti ja avati liikluseks 1924. aastal. Teine rööpmepaar ehitati Tallinnast Pääskülani aastail 1926—1933. Aururong oli Tallinna—Nõmme liinil käigus maksimaalselt 13 paari päevas, elektrirong kurseeris samal ajal 27 paari, neist Pääskülani 13 paari. («Eesti Raudtee» 1925, nr. 9/10, lk. 120 jj.; «Tee ja Tehnika» 1928, nr. 10/11, lk. 220 jj.) Esimene katse luua Nõmme ja Tallinna vahel autobussiühendust tehti juba 1925. aastal. Kuus aastat hiljem võttis Nõmme—Tallinna autobussiliini enda kätte K. Pastarus. Buss liikus Hiiumaa ja südalinna vahel. Ettevõtte aga jooksis karile. 1937. aastal võttis Nõmme—Tallinna bussiliini pidamise enda kätte K. Siitan, kellele kuulus ka Tallinna—Pärnu liin ja liine Pärnus. Kuna Nõmme oli laienenud Vabaduspuiestee suunas, pandigi bussid liikuma seda mööda. Nelja aasta jooksul tõusis sõitjate arv 1000—1500 inimeseni päevas. Ühendust pidas kaheksa 40-istmelist autobussi.

²⁷ TLA, f. 49, nim. 1, s.-ü. 489, l. 13; s.-ü. 178, l. 2; f. 184, nim. 1, s.-ü. 243, l. 6; «Rahvaleht» 17. juulil 1939.

²⁸ «Uudisleht» 24. nov. 1939.

1922. a. 660, 1923. a. 711, 1924. a. 781, 1925. a. 1320, 1926. a. 1395, 1927. a. 1512, 1928. a. 1373, 1929. a. 1476.²⁹

Tabel 6. Tabelle 6

Nõmme elanike arv aastail 1918—1940 *

Die Einwohnerzahl der Stadt Nõmme in den Jahren 1918—1940

Aastad Jahre	Elanike arv Einwohnerzahl	Aastad Jahre	Elanike arv Einwohnerzahl
1918	3 875	1933	14 686
1919	4 000	1934	15 238
1922	5 150	1936	17 364
1928	11 954	1937	19 011
1929	13 606	1938	19 664
1930	12 783	1939	21 748
1931	13 308	1940	21 888
1932	13 407		

* Tabel on koostatud TLA, f. 49, nim. 1, s.-ü. 21, l. 1; s.-ü. 489, l. 13; s.-ü. 923, l. 40 jj.; f. 184, nim. 1, s.-ü. 40; s.-ü. 131, l. 22; s.-ü. 243, l. 6; «Rahvaleht» 17. juulil 1939; «Uus Eesti» 16. veebr. 1939; H. Reiman, Linnade ja alevite rahvastik. «Eesti Statistika» 1937, nr. 185 (4), lk. 198 andmeil.

1918. ja 1919. aasta kohta käivad andmed pärinevad talvest, 1934. aasta kohta käivad 1. märtsist, teiste aastate kohta 1. jaanuarist.

Tabel 7. Tabelle 7

Tallinna elanikud statistiliste rajoonide järgi 1926. ja 1934. a.*

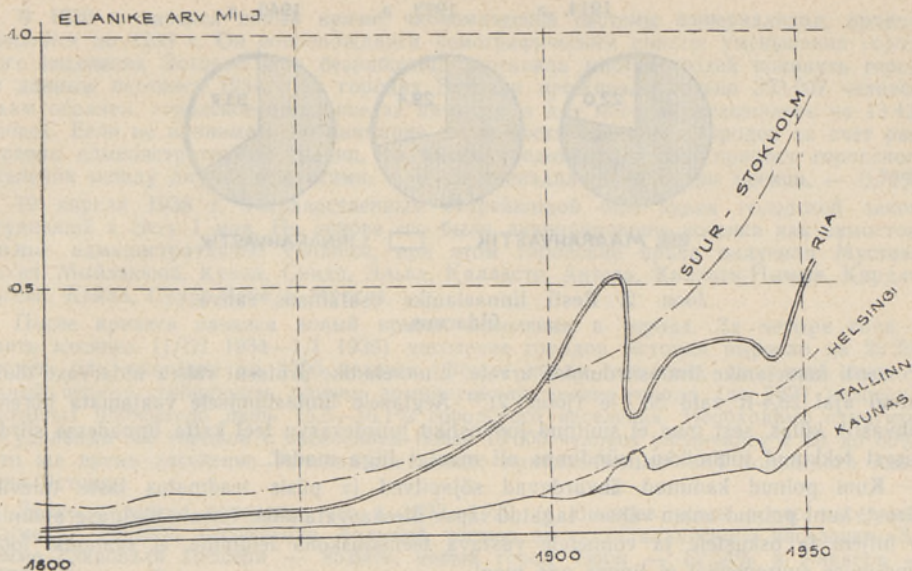
Die Einwohnerzahl der Stadt Tallinn nach statistischen Bezirken in den Jahren 1926 und 1934

Rajoonid Bezirke	Elanikke Einwohner			
	8. IV 1926		1. III 1934	
	Arv Zahl	%	Arv Zahl	%
Sadama-Kopli	10 682	8,5	11 234	8,2
Kalamaja	15 640	12,4	16 884	12,3
Pelgulinna	7 326	5,8	10 135	7,3
Lilleküla	2 092	1,7	6 436	4,7
Toompea-Kesklinn	10 782	8,6	9 618	7,0
Tõnismäe-Kassisaba	21 398	17,0	21 331	15,5
Sibulaküla—Narva maantee	21 988	17,5	21 177	15,4
Kadrioru-Pirita	7 228	5,7	8 647	6,3
Lasnamäe	5 067	4,0	5 216	3,8
Juhkentali	9 650	7,7	8 322	6,0
Kitseküla	13 988	11,1	16 677	13,5
Kokku Tallinnas	125 841	100,0	137 677	100,0
Insgesamt in Tallinn				

* Tallinna Linna Statistiline aastaraamat 1936. Tallinnas, 1936. Rajoonide nimetuste kohta vt. lähemalt R. Pullat, «Tallinna elanikkonna sotsiaalse koosseisu areng kapitalismi perioodil (1871—1917)» (Tallinn, 1964), lk. 28 jj. (Dissertatsioon ajalookandidaadi kraadi taotlemiseks. Käsikiri, asub ENSV TA Ajaloo Instituudi raamatukogus.)

Kui Nõmme, mille kujunemine ja hoogne kasvamine oli tingitud ainult seosest Tallinnaga, viimase juurde arvata, on Suur-Tallinna rahvastiku juurdekasv tunduvalt kiirem.

²⁹ TLA, f. 49, nim. 1, s.-ü. 489, l. 40.

Joon. 1. Tallinna, Helsingi, Kaunase, Riia ja Suur-Stokholmi elanike arvu dünaamika aastail 1800—1950.

Mis puutub Tallinna elanikkonna soolisse koosseisu, siis naisi on elanud siin alati rohkem kui mehi, välja arvatud aastad 1913, 1914 ja 1915. Meeste arvu suurenemine neil aastail oli kindlasti tingitud Tallinnas ja tema lähemas ümbruses Peeter Suure nimelise kindluse ehitustöödega alustamisest 1912. aastal ja peagi alanud Esimesest maailmasõjast, mis tõmbas rohkesti mehi kindlustustöödele ja laevaehitustehastesse.

Tallinna elanikkonna jagunemist statistiliste rajoonide järgi annab ülevaate tabel 7. Nagu tabelist näeme, on kesklinna elanike arv nii absoluutselt kui ka suhteliselt vähenenud, eeslinnade elanikkonna osatähtsus aga tõusnud. Kõige enam suurenes elanikkond Kitsekülas, siis Lillekülas, Pelgulinnas, Kadriorus ja Pirital. XIX sajandi lõpul, eriti XX sajandi algul, oli Tallinna elanikkond suurenenud Sadama-Kopli rajoonis, kuhu rajati laevaehitustehaseid. Tööstuse kiratsemine kodanlikus Eestis pidurdas selle rajooni elanikkonna juurdekasvu.³⁰

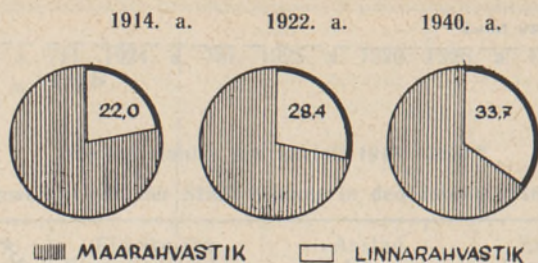
Tallinna koondus kodanliku vabariigi aastatel Eesti linnarahvastiku juurdekasvu absoluutne enamik, kuid sellest hoolimata ei saavutanud elanike arv siin 1940. aastaks 1917. aasta taset (ainult koos Nõmmega ületas ta 1938. aastal 1917. aasta taseme).

Kui aga lähtuda 1. jaanuari 1912. aasta andmetest, millele veel ei avaldanud märkimisväärset mõju seoses sõjaga tekkinud erakordne olukord, mis põhjustas Tallinna elanikkonna kiire kasvu, siis võime konstateerida, et tema elanikkond suurenes ajavahemikul 1912—1938 104 452 inimeselt 144 794 inimesele, s. o. 40 342 inimese võrra. 1922. aastal moodustas Tallinna elanikkond Eesti rahvastikust 10,9 ja siinsast linnarahvastikust 38,2 protsenti. 1939. aastal olid need protsendid vastavalt 12,6 ja 38,5.

Nagu eespool veendusime, toimus kodanlikus Eestis Euroopa arenenud tööstusmaadega võrreldes linnastumine aeglasemalt. Ka tootlike jõudude arenemine meie linnades oli nõrk, mis omakorda on tabavaks iseloomustuseks kodanliku Eesti vabariigi majanduslikule seisundile ja arengule.

Ajavahemikul 1922—1940 suurenes linnaelanike arv vaid 14 protsenti, millest 1,9 protsenti langes linnade arvu suurenemise ja nende territooriumi laienemise ning 12,1

³⁰ Politseirajoonide järgi jagunes Tallinna elanikkond 1922. aastal järgmiselt: I — 24 372 (20%), II — 19 305 (15%), III — 22 265 (18%), IV — 21 813 (18%), V — 23 029 (19%), VI — 11 635 inimest (10%).

Joon. 2. Eesti linnaelanike osatähtsus rahva üldarvus.

protsenti maaelanike linnasiirdumise arvele. Linnaelanike protsent rahva üldarvust tõusis samal ajal 28,4-lt vaid 33,7-le (joon. 2).³¹ Aeglasele linnastumisele vaatamata hõrenes rahvastik külas, sest maa ei suutnud loodusliku juurdekasvu teel katta linnadesse siirdumisest tekkinud tühimikku: sündimus oli maalgi liiga madal.

Kuni polnud kadunud ähvardavad sõjapilved ja püsis teadmatus laste tuleviku pärast, kuni polnud enam-vähem tagatud lapse üleskasvatamine, temale hariduse andmine ja hiljem ta oskustele ja võimetele vastava teenistuskoha leidmine, ei saanudki loota sündimuse suurenemist ei linnas ega maal.

Üldjoontes leiab ka kodanliku Eesti rahvastiku dünaamikas kinnitust maailma rahvaarvu dünaamika põhilisi tendentse XX sajandil, mille järgi linnarahvastiku osatähtsus maakera rahvastikus tõuseb ja väheneb tema loomulik juurdekasv.³² See aga on rahvastiku juurdekasvu seisukohalt negatiivseks nähtuseks.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
26. XII 1967

P. ПУЛЛАТ

ДИНАМИКА ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЭСТОНИИ В 1917—1940 гг.

Резюме

В годы немецкой оккупации и гражданской войны, т. е. после Великой Октябрьской социалистической революции, когда прекратилась связь с всероссийским рынком, что послужило причиной упадка крупной промышленности и транзитной торговли, уменьшилась и численность населения Эстонии. Если в 1913 г. в Эстонии (в границах 1920 г.) проживало 1 235 000 человек, то к 1922 г. — 1 107 130 человек. Еще значительнее — на 20% — в этот период уменьшилась численность городского населения. Затем численность населения начала медленно расти и к 1939 г. по буржуазной Эстонии в целом достигла 1 133 881 человек, т. е. за 17 лет население увеличилось всего на 26 751 человек, или на 2,4%.

В Латвии в буржуазный период абсолютное число городского населения уменьшилось на 34,5%. В Эстонии же в динамике городского населения наблюдался медленный подъем.

28 декабря 1922 г. в городах Эстонии проживало 263 425 человек, кроме того в поселках городского типа и других населенных пунктах, ставших впоследствии городами, — 38 176 человек (всего 301 601 человек).

Автор считает, что в последующие годы городское население росло преимущественно за счет того, что прежние поселки получали городские права, а территории некоторых городов расширялись. Городами в 1926 г. стали Нымме, Тапа, Тюри, Пылтсамаа и Тярва. К 1 января 1929 г. число городов Эстонии выросло до 18 и население их составляло 335 220 человек. Кроме того, в поселках, которые позднее получили городские права, проживало 28 044 человек; общая численность городского населения равнялась 363 264. За шесть лет городское население увеличилось на 61 663 человека, т. е. в среднем на 10 300 человек в год.

³¹ R. Pullat, Mõningaid andmeid Tallinna demograafiast aastail 1917—1940, lk. 215.

³² A. Krzyżanowski, Skice demograficzne (z teki pośmiertnej). «Studia Demograficzne». T. III. 1965, z. 7, lk. 17—18.

В 1929 г. начался новый кризис экономической системы империализма, продолжавшийся до 1933 г. Он сопровождался демографическим циклом уменьшения городского населения Эстонии, ибо безработица заставила многих людей покинуть город. По данным переписи 1934 г., в городах Эстонии проживало только 323 007 человек. Таким образом, городское население за пять лет и два месяца уменьшилось на 13 438 человек. Если не принимать во внимание численности населения городов за счет расширения административных границ, то имеем средний годичный прирост городского населения между двумя переписями, т. е. за двенадцать лет и три месяца, — 0,78%.

19 апреля 1938 г. государственным старейшиной был издан городской закон, вступивший в силу 1 мая. На основе его были ликвидированы поселки как самостоятельные административные единицы, при этом городские права получили Муствээ, Йыхви, Мыйзакула, Кунда, Синди, Эльва, Калласте, Антсла, Килинги-Нымме, Кярдла, Йыгева, Кейла, Сууре-Яани и Мустла.

После кризиса начался новый приток населения в города. За четыре года и девять месяцев (1/III 1934—1/I 1939) население городов Эстонии выросло на 22 299 человек, или ежегодно на 4700 человек. Общее число городских поселений было в данный период стабильным, причем доминировали мелкие города (до 5000 человек), в которых проживало лишь 15,5—16,1% городского населения. Необходимо отметить, что удельный вес городов с населением более 10 000 человек увеличился с 60 до 80%. В то же время население Таллина составляло приблизительно 40% городского населения Эстонии.

Далее в статье показано, что в 1922—1929 гг. быстрее всего росло население Нымме — 164,19%, несомненно, большей частью за счет таллинского населения. За Нымме следовали Петсери — 85,64%, новый город Тюри — 52,54% и Раквере — 68,57%. Если в Тарту преимущественно переселялись жители своего уезда и других районов Южной Эстонии, то Таллин вместе с Нымме был центром общезстонской иммиграции.

В 1929—1934 гг. уменьшилось население почти всех эстонских городов и поселков: Нарвы, Пайде, Палдиски, Пярну, Тюри, Йыгева, Килинги-Нымме, Кунды, Кярдла, Муствээ, Мыйзакула, Нарва-Йыэсуу, Выьпсу, Эльва и т. д.

Приток населения в города опять увеличился в 1934—1937 гг., но в 1938 г. снова уменьшился. В 1934—1939 гг. быстрее всего росло население Нымме — 43,97%, Йыхви — 24,66%, Выру — 22,56%, Тярва — 22,27% и Кейла — 20,94%.

По официальным данным, в 1939—1940 гг. по призыву Гитлера из всех городов Эстонии уехали в Германию — 10 132, в том числе только из Таллина 5252 немцев.

Абсолютное большинство прироста городского населения Эстонии приходилось на Таллин. Несмотря на это, численность населения Таллина к 1940 г. не достигла уровня 1917 г. (только вместе с населением Нымме в 1938 г. она превышала этот уровень).

Если же исходить из данных на 1 января 1912 года, на которые еще не влияло особое положение, сложившееся в связи с началом войны, то можно констатировать, что население его увеличилось в период 1912—1938 годов с 104 452 человек до 144 794, т. е. на 40 342 человека. В 1922 г. население Таллина составляло 10,9% всего населения и 38,2% всего городского населения Эстонии. В 1939 г. эти цифры равнялись соответственно 12,6 и 38,5%.

Приведенные в статье данные показывают, что по сравнению с развитыми промышленными странами урбанизация в Эстонии шла медленно и производительные силы в городах развивались слабо, что в свою очередь характеризует темпы развития экономики буржуазной Эстонии.

В 1922—1940 гг. численность городского населения выросла лишь на 14% (1,9% за счет увеличения количества городов и расширения их территории и 12,1% за счет иммиграции сельского населения). Процент городского населения по отношению ко всему населению страны вырос за тот же период с 28,4 до 33,7. Несмотря на замедленность урбанизации сельское население тоже уменьшилось. Естественный прирост сельского населения не мог восполнить тот недостаток, который образовывался в связи с иммиграцией в города. Рождаемость была для этого слишком низкой.

В динамике населения буржуазной Эстонии нашла отражение одна из важнейших черт динамики народонаселения мира XX века, а именно — уменьшение естественного прироста городского населения наряду с увеличением его удельного веса среди всего населения земли. Последнее обстоятельство отрицательно сказывается на естественном приросте населения в целом.

R. PULLAT

DYNAMIK DER STADTBEVÖLKERUNG IN ESTLAND IM ZEITABSCHNITT 1917—1940*Zusammenfassung*

In den Jahren der deutschen Okkupation und des Bürgerkrieges, d. h. nach der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution, als die Beziehungen zum allrussischen Markt abbrachen und die Großindustrie sowie der Transithandel infolgedessen in Verfall gerieten, verringerte sich auch die Bevölkerungszahl Estlands. War sie 1913 (in den Grenzen von 1920) 1 235 000, so 1922 bloß 1 107 130. Noch merkbarer — um 20% — sank in derselben Periode die Bevölkerung der Städte. Alsdann wuchs die Gesamtbevölkerung allmählich und erreichte 1939 im bürgerlichen Estland 1 133 881; die Zunahme von 17 Jahren betrug also 26 751, d. i. 2,4%.

In Lettland verminderte sich die absolute Zahl der Stadtbevölkerung in der bürgerlichen Periode um 34,5%. In Estland dagegen wies die Dynamik der Bevölkerung der Städte einen langsamen Anstieg auf.

Am 28. Dezember 1922 wohnten in den estnischen Städten insgesamt 263 425 Personen und außerdem 38 176 Personen in Flecken städtischen Typs und anderen Ortschaften, die im weiteren Städte wurden (also im ganzen 301 601 Personen).

Der Verfasser meint, daß die Stadtbevölkerung in den folgenden Jahren vor allem dadurch anwuchs, daß früheren Flecken Stadtrechte verliehen oder die Grenzen der Städte erweitert wurden. Stadtrechte erhielten 1926 folgende Flecken: Nõmme, Tapa, Türi, Põltsamaa und Tõrva. Am 1. Januar 1929 gab es in Estland bereits 18 Städte mit 335 220 Einwohnern. Außerdem wohnten in Ortschaften, die weiterhin Städte wurden, noch 28 044 Personen; somit betrug die Stadtbevölkerung insgesamt 363 264. Im Laufe von sechs Jahren hatte sich die Bevölkerung der Städte um 61 663 Personen vergrößert, also durchschnittlich um 10 300 im Jahr.

1929 begann eine neue Krise des imperialistischen Wirtschaftssystems, die bis 1933 andauerte und deren Begleiterscheinung in Estland ein demographischer Zyklus des Sinkens der Stadtbevölkerung war, da die Arbeitslosigkeit viele veranlaßte, die Städte zu verlassen. Laut Angaben der Volkszählung von 1934 war die Gesamtzahl der Stadtbevölkerung Estlands bloß 323 007. Sie war also im Laufe von fünf Jahren und zwei Monaten um 13 438 gesunken. Berücksichtigt man nicht die Zunahme auf Kosten der Erweiterung der Administrativgrenzen der Städte, so beträgt der durchschnittliche Jahreszuwachs der Stadtbevölkerung in der Periode zwischen zwei Volkszählungen (d. h. in zwölf Jahren und drei Monaten) 0,78%.

Am 19. April 1938 erließ der Staatsälteste ein Städtegesetz, das am 1. Mai in Kraft trat. Es liquidierte die Flecken als selbständige administrative Einheiten, wobei noch die folgenden Flecken Stadtrechte erhielten: Mustvee, Jõhvi, Mõisaküla, Kunda, Sindi, Elva, Kallaste, Antsla, Kilingi-Nõmme, Kärddla, Jõgeva, Keila, Suure-Jaani und Mustla.

Nach Ende der Wirtschaftskrise floß die Bevölkerung von neuem den Städten zu. Während vier Jahren und neun Monaten (1. März 1934 bis 1. Januar 1939) vergrößerte sich die Stadtbevölkerung Estlands um 22 299 Personen, d. i. jährlich um 4700. Die Gesamtzahl der Städte blieb in dieser Zeitspanne stabil, wobei die meisten Städte Kleinstädte von höchstens 5000 Einwohnern waren: sie umfaßten aber bloß 15,5—16,1% der gesamten Einwohnerschaft der Städte. Es muß vermerkt werden, daß der Anteil der Städte mit mehr als 10 000 Einwohnern von 60% auf 80% anstieg. Gleichzeitig umfaßte die Bevölkerung Tallinns etwa 40% aller estnischen Stadteinwohner.

Ferner zeigt der Artikel, daß 1922—1929 die Bevölkerung von Nõmme am raschesten wuchs — um 164,19%, zum größten Teil aber auf Kosten der Bevölkerung Tallinns. Auf Nõmme folgten Petseri mit 85,64%, die neue Stadt Türi mit 52,54% und Rakvere mit 68,57%. Flossen Tartu meist Einwohner des eigenen Kreises und anderer südestnischer Landschaften zu, so war Tallinn mitsamt Nõmme das Zentrum einer allestnischen Immigration.

Von 1929 bis 1934 verminderte sich die Bevölkerung fast aller estnischer Städte und Flecken, so Narva, Paide, Paldiski, Pärnu, Türi, Jõgeva, Kilingi-Nõmme, Kunda, Kärddla, Mustvee, Mõisaküla, Narva-Jõesuu, Võõpsu, Elva usw.

Der Drang in die Städte nahm 1934—1937 wieder zu, 1938 nahm er wieder ab. 1934 bis 1939 wuchs am raschesten die Bevölkerung folgender Städte: Nõmme 43,97%, Jõhvi 24,60%, Võru 22,56%, Tõrva 22,27% und Keila 20,94%.

Laut offiziellen Angaben siedelten 1939—1940, der Aufforderung Hitlers folgend, aus allen Städten Estlands 10 132 Deutsche nach Deutschland um, darunter aus Tallinn 5252 Personen.

Die absolute Mehrzahl des Stadtbevölkerungszuwachses gehört der Stadt Tallinn.

Nichtsdestoweniger erlangte die Bevölkerungszahl Tallinns 1940 noch nicht den Stand von 1917 (mit Nömmе zusammen überstieg sie zwar diesen Stand 1938).

Geht man aber von den Angaben des 1. Januar 1912 aus, wo die besondere, mit dem Ausbruch des Krieges verbundene Lage noch nicht zur Geltung gekommen war, so kann festgestellt werden, daß die Bevölkerung Tallinns in der Periode 1912—1938 von 104 452 auf 144 794 stieg, d. h. um 40 342 Personen. 1922 bildete die Bevölkerung Tallinns 10,9% der Gesamtbevölkerung und 38,2% der Stadtbevölkerung Estlands. 1939 waren die entsprechenden Ziffern 12,6 und 38,5%.

Die im Artikel enthaltenen Daten bezeugen, das die Urbanisation in Estland im Vergleich zu entwickelten Industrieländern langsam voranging und die Produktivkräfte der Städte sich wenig intensiv entwickelten, was wiederum das niedrige Entwicklungstempo der Wirtschaft im bürgerlichen Estland charakterisiert.

1922 bis 1940 wuchs die Zahl der Stadtbevölkerung bloß um 14% (1,9% auf Kosten der Vergrößerung der Städtezahl sowie der Erweiterung der administrativen Grenzen der Städte und 12,1% auf Kosten der Immigration der Landbevölkerung). Der Anteil der Stadtbevölkerung im Verhältnis zur gesamten Einwohnerzahl des Landes wuchs in derselben Zeit von 28,4% auf 33,7%. Ungeachtet der langsamen Urbanisation sank aber die Zahl der ländlichen Bevölkerung, deren natürlicher Zuwachs die Immigration in die Städte nicht kompensieren konnte: die Geburtenzahl war allzu niedrig.

Die Populationsdynamik des bürgerlichen Estlands widerspiegelt einen der wichtigsten Charakterzüge der Populationsdynamik der Welt im XX Jahrhundert — die Herabsetzung des natürlichen Zuwachses der städtischen Bevölkerung und die gleichzeitige Zunahme ihres Anteils an der Gesamtbevölkerung der Erde. Dieser Umstand hat negativen Einfluß auf die natürliche Zunahme der Einwohnerzahl im ganzen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 26. Dez. 1967